

ЎЗБЕКИСТОНДА ИННОВАЦИОН ЖАРАЁНЛАРНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

Сайфутдинова Нигина Фуркатовна
ТДТУ “Саноат иқтисодиёти” кафедраси таянч докторанти
E-mail: sayfutdinovan88@mail.ru

Аннотация: Мақолада инновация тушунчаси ва унинг моҳияти хусусида хорижий ва маҳаллий олимларнинг фикрлари келтирилган. Инновацион жараёнларни ташкил қилиш шакллари ва инновацион жараёнларнинг асосий босқичларининг батафсил назарий таҳлили келтириб ўтилган. Амалга оширилган таҳлиллар натижасида “инновация” атамасига муаллифлик таърифи берилган. Инновацион жараёнларни самарали ташкил этишнинг Ўзбекистон Республикасида қўллаш мумкин бўлган стратегик йўналишлари келтирилган.

Калит сўзлар: инновация, инновацион жараён, инновацион жараёнларни ташкил қилиш шакллари, инновацион жараёнларнинг асосий босқичлари, инновацион стратегия.

Аннотация: В статье представлены взгляды зарубежных и отечественных ученых на понятия об инновации и его сущности. Дан подробный теоретический анализ форм организации инновационных процессов и основных этапов инновационных процессов. В результате анализа термин «инновация» был определен автором. Представлены стратегические направления эффективной организации инновационных процессов в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: инновация, инновационный процесс, формы организации инновационных процессов, основные этапы инновационных процессов, инновационная стратегия.

Abstract: The article presents the views of foreign and domestic scientists on the concepts of innovation and its essence. A detailed theoretical analysis of the forms of organization of innovative processes and the main stages of innovative processes is given. As a result of the analysis, the term “innovation” was defined by the author. The strategic directions of the effective organization of innovative processes in the Republic of Uzbekistan are presented.

Key words: innovation, innovation process, forms of organization of innovation processes, the main stages of innovation processes, innovation strategy.

Кириш

Ҳозирги глобаллашув шароитида ҳар қандай иқтисодий тизим (корхона, ҳудуд ва мамлакат)ни самарали ривожлантириш унинг иновацияларни қабул қила олишига боғлиқ. Яъни ташқи ва ички муҳитнинг ўзгаришига мос равишда фаолият шаклининг янгиланишида ўзлуксизлиги таъминланиши зарур. Замонавий дунёда инновацияларнинг турли соҳалардаги фаолиятга жорий қилиниши иқтисодий ўсишга олиб келиб, бир томондан давлатнинг ривожланишида бош омил бўлса, иккинчи томондан илмий-техник ривожланишнинг натижаси сифатида намоён бўлади. Инновацион иқтисодиётнинг асоси инновацион фаолият бўлиб, ўзига хос иқтисодиёт тури сифатида билимларни, инновацион омилларни ва технологияларни янгилаш орқали иқтисодий тизимнинг ривожланишини таъминлайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Халқимиз дунёқарашида инновация муҳитини яратиш энг муҳим вазифамиздир.

Инновация бўлмас экан, ҳеч бир соҳада рақобат, ривожланиш бўлмайди. Бу соҳадаги ўзгаришларни халқимизга кенг тарғиб қилмасак, одамларда кўникма пайдо қилмасак, бугунги давр шиддати, фан-техниканинг мислсиз ютуқлари билан ҳамқадам бўлолмаймиз. Шунинг учун ушбу фаолиятни замон талаблари даражасида ривожлантириш янги вазирлик, қолаверса, ушбу марказнинг асосий вазифаси бўлиши керак”[1].

Иқтисодий тизимнинг ривожланиши инновацияларнинг таъсири остида амалга оширилиб яқунда янги билимлар ҳисобига иқтисодий ўсишга эришишда инновацион дастаклардан фойдаланиш долзарблигини кўрсатади. Инновацион ишланмалар турли хил элементлардан ташкил топган бўлиб, уларни бир бутун тизимга бирлаштиришдан олинган натижа иқтисодий ўсишга сабаб бўлиши мумкин.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Жаҳонда “инновация” ва “инновацион жараён” тушунчаларига кўплаб олимлар ўз таърифларини келтиришган. Улар қаторида хорижий олимлардан Котлер Ф. Инновация – бу бозорга тақдим этилган ёки ишлаб чиқарилиши йўлга қўйилган ғоя, товар ёки технология бўлиб, уларни истеъмолчи бутунлай янги ёки ноёб хусусиятларга эга деб қабул қилишидир[2] дея таъриф берган. Лекин ушбу янгиликнинг бозорга киришида биринчи бўла олишигина истеъмолчининг эътиборини тортишини ҳисобга олиш кераклиги келтирилмаган.

Друкер П.Ф. Инновация – бу тадбиркорлар томонидан ўзига хос восита бўлиб, у асосида турли хил хизмат ва бизнесдаги имконият сифатида фойдаланиши мумкин[3].деган, у қайсидир маънода ҳақ лекин истеъмолчи агар ўша янги маҳсулотга қизиқмаса ундатадбиркорнинг ҳаракатлари зоя кетиши мумкин.

Ильенкова С.Д. Инновацияларнинг таркиби ўзгаришлардан иборат бўлиб, инновацион жараённинг асосий вазифаси эса ўзгаришлардир. Инновацияларда динамик ва статик жиҳатлар мавжуд. Охирги ҳолатда эса илмий-ишлаб чиқариш циклининг натижаси сифатида намоён бўлиб, бу натижалар ўзининг муаммоларига эга бўлади[4] дея таъриф берган. Шу сабабли инновацион жараёнга янгиликларни аста-секинлик билан жорий қилиш талаб этилади.

Гимуш Р.И., Матмуродов Ф.М. Инновация - янгилик ва янгилик киритиш деган маънони билдиради. Бу янгилик замирида янги тартибни, янги одатни, янги услубни, кашфиётни тушуниш лозим[5] дея таъриф беришган. Яъни янгиликларни киритишда инновацион жараёнларни жорий қилиш ҳам инновацион маҳсулотларни яратишга олиб келади.

Гаибназарова З.Т. Инновация - бу касбий фаолиятнинг тубдан тартибга солинадиган, янги натижаларини яратиш ва уни тубдан янги сифат даражасига кўтариш. Мукамал ҳолда, ҳар қандай янгилик одатдаги фаолиятдан ташқарига чиқади ва ҳар доим ушбу соҳада ютуқларга интилади[6].деганлар. унга кўра инсон капиталини ривожлантиришда инновацион жараёнларни тўғри ва вақтида йўлга қўйиш муҳим ҳисобланади.

Инновацион жараёнларни таърифлашда қуйидаги олимларнинг фикрини келтиришимиз мумкин:

Анчишкин А.И. 3 хил турдаги янгиликларни жорий қилинишига ажратиш мумкин: “... бутунлай янги илмий янгиликлар ва инқилобий самарадорлик кучларини намоён қилади; техниканинг даври алмашиши, мавжуд фундаментал илмий

тамоийлини сақлаган холда янги технологияларнинг пайдо булиши; мавжуд техниканинг маълум бир кўрсаткичларини миқдорий яхшилаш, янгилик жорий қилиш турларини моҳияти, турли даражадаги билимларнинг моддийлашуви”[7] деган, яъни агарда инновацион жараёнда юқоридаги жараёнлар ўзилиб қолса унда натижа эриша олиш имконият пасайиб кетиши мумкин.

Барютин Л.С. Янгиликнинг жорий қилиниши – бу “бошқариладиган жараён бўлиб, мажмуавий характерга эга ва турли хил тизим ва таркибий тузилмаларга сезиларли ўзгартиришлар киритиш мақсадида янгисини яратиш, тарқатиш ва бутунлай янги ёки модификацияланган восита (янгилик)дан фойдаланиш билан аниқ ижтимоий эҳтиёжни қондириш ва иқтисодий, техник ҳамда ижтимоий самара келтириши лозим”[8] деган, агарда инновацион жараёнларни тўғри бошқарилса у холда натижа ижобий бўлиши мумкин.

Мазкур атамаларнинг мазмунидан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки, қачонки, ҳар қандай кашфиётлар, янги воқеалар, хизматлар ва усуллар турлари тарқалишига қабул қилинса (тижоратлашиш), ўшанда халқ оммаси томонидан тан олинади. Бунда янгиликнинг жорий этилиши янгиликни қўллаш жараёнини билдиради ва янгиликнинг тарқатилишига қабул қилиниши вақтидан бошлаб янги сифат – инновация (янгиликни жорий этиш)га айланади.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотни олиб боришда анализ ва синтез усулларида, эмпирик таҳлил натижаларидан ҳамда тизимли ва мажмуавий ёндашув, таҳлил учун статистик усуллардан фойдаланилган

Таҳлиллар ва натижалар

Инновация ва инновацион жараён атамалари бугунги кунда жуда кенг қўлланилиши унинг мазмун-моҳиятини ўрганишга бўлган қизиқишларни янада кучайтирмоқда. Шу сабабдан мазкур атамаларнинг иқтисодий мазмун-моҳиятини тадқиқ этган ва очиб берган айрим иқтисодчи-олимларнинг қарашларини ўрганишни ўз олдимишга мақсад қилиб олдик.

Хорижий изланувчилар ва МДХ мамлакатларидаги тадқиқотчилар билан бир қаторда Ўзбекистонлик иқтисодчи-олимлар ҳам “инновация” атамасининг иқтисодий мазмун-моҳиятини очиб бериш бўйича катта изланишлар олиб боришган ва ўзларининг замонавий талқиндаги таърифларини ишлаб чиққанлар.

Умуман олганда, инновациялар мазмуни бўйича бошқа иқтисодчи-олимларнинг назарий қарашларини яна кўплаб келтириш мумкин. Бироқ, олиб борилган тадқиқотларимиз асосида биз ўзимизнинг қуйидаги таърифни ишлаб чиқдик ва уни бугунги кунда мазкур атаманинг иқтисодий моҳиятини тўлиқ очиб беришга этарлича хизмат қилади деб ўйлаймиз.

“Инновация – маълум бир фаолият соҳасида мавжуд ҳолатдан кўра оптималроқ натижага эришиш мақсадида бутунлай янгидан яратилган ёки модификацияланган методларнинг йиғиндисидир”.

Инновацион жараённинг асосий босқичлари қуйидагилардан иборат:

- келиб тушаётган фикрларни тизимлаштириш;
- ғояни аниқланиши ва янги маҳсулотни ғоясини ишлаб чиқиш;
- янги маҳсулотни иқтисодий самарадорлигини таҳлили, маркетинг дастурини ишлаб чиқиш;

- янги маҳсулотни яратилиши;
- маркетинг дастурига асосланган янги маҳсулотни ишлаб чиқаришга киритиш ҳақида қарор қабул қилиш.

Инновация жараёнини бошқариш объекти техник сиёсатни ишлаб чиқиш учун юқори даражада махсуслаштирилган бўлимлар, яъни уюшмаларни, қўмиталарни ёки ишчи гурҳини тузишни тахмин қилади:

- инновацион фаолиятни назорат қилиш учун янги маҳсулотни бўлимларини ва марказлашган хизмат кўрсатишни ташкил этиш;

- янги маҳсулот яратиш учун мақсадли лойиҳа гуруҳларини ёки марказларини белгилаш;

- ишлаб чиқариш бўлимларида мавжуд бўлган илмий ишланмалар, конструкторлик ишлари, лабораториялар, илмий маркалар бўлимларини ролини ошириш;

- инновацион фаолиятни рағбатлантирувчи махсус фондларни ва венчур бўлимларни ташкил этиш;

- янги технологияларни ўзлаштириш муаммоси билан шуғулланувчи махсус тармоқли лабораторияларни яратишдир.

Инновацион менежментда инновацияни ташкил қилишнинг турли шаклларидан фойдаланилади. Инновациялар тузилмаси шакллари мазмун жиҳатидан инновацион лойиҳаларни олиб боришда меҳнат тақсимотининг турли усулларидан иборат. Инновациянинг бундай ташкил этиш шаклларига концентрация, ихтисослашганлик, кооперацияланиш ва комбинацияланиш-ларни киритиш мумкин.

Инновацион жараёнларни ташкил қилиш шакллари

1. Ташкил қилиш вазифалари - маконда - вақтда	2. Ташкил қилиш шакллари - ихтисослашган - концентрациялашган - кооперациялашган - комбинациялашган	3. Ташкил этиш усуллари - формал - ноформал
--	--	--

1-расм. Инновацион жараёнларни ташкил қилиш шакллари[17]

“Ўзбекистон Республикасини 2030 йилга қадар ижтимоий-иқтисодий комплекс ривожлантириш концепцияси”га кўра Илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига сарфланадиган харажатларни ошириш ҳамда бу кўрсаткични ЯИМга нисбатан 1-1,5 фоизга етказиш, банд бўлган аҳоли орасида тадқиқотчи олимлар сонини 0,4 фоизга, иқтисодиёт тадбиркорлик секторининг

илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига харажатлари улушини инновацияларга сарфланган барча харажатларнинг 0,4 фоизига етказиш, шунингдек, Глобал инновацион индекс рейтинги бўйича Ўзбекистон Республикаси жаҳоннинг 50 та илғор мамлакати орасидан жой олишига эришиш вазифаси белгиланган [11]/

Илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига сарфланган ўзлаштирилган харажатлар тузилмасини кўриб чиқишда давлат секторининг улуши катталигини қайд этиш зарур. Молиялаштириш бўйича манбалар тузилмасида Ўзбекистонда илмий-тадқиқот фаолиятида давлат бюджети бундан буён ҳам жиддий роль ўйнайди. Унинг улуши 2017 йилда 56,1 фоизни ташкил этди. Корхоналар ва ташкилотларнинг ўз маблағлари аҳамияти бўйича илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларини молиялаштиришнинг иккинчи манбаси ҳисобланади – 29,4%.

Охирги ўн йилда реализация қилинган товарлар, ишлар ва хизматлар ҳажми 4 баравар ошди ва 2017 йилда 18025,9 млрд. сўмга етди. 2017 йилда инновацияларнинг барча турлари учун харажатларнинг умумий ҳажми (технологик, маркетинг ва ташкилий) ўз навбатида тахминан 2,4 баравар ошди ва унинг улуши 2017 йилда ЯИМга нисбатан 1,7 фоизни ташкил этди.

2017 йилда корхоналарнинг ўзлари инновацияларга энг кўп харажат қилди (71,0%). Инновациялар турлари бўйича харажатлар таркибида технологик инновациялар энг катта улушни эгаллайди (ўртача 97%).

2017 йилда технологик инновациялар жорий этган инновацион фаол корхоналар сони 975 тага етди. Улар томонидан 1946 та технологик инновация жорий этилди. Узлуксиз статистик текширув натижалари бўйича 2017 йилда инновацияларни жорий қилган корхоналар ва ташкилотлар улуши корхоналар умумий сонига 0,34 фоизни ташкил этди.

Жаҳон мамлакатларини баҳолаш ва уларни инновациялар ривожланиши даражаси бўйича таққослаш учун Корнел университети, INSEAD бизнес мактаби ва Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (ЖИМТ) Глобал инновацион индексни (Global Innovation Index) ишлаб чиқди. Охирги эълон қилинган тадқиқотда (Global Innovation Index 2018) экспертлар интеллектуал мулк ҳуқуқи учун аризалар сонидан ва яратилган мобил иловалардан бошлаб то таълим учун харажатлар ҳажми ва илмий-техник эълонлар сонигача 80 та турли параметр асосида 126 та мамлакатни баҳолади.

Швейцария 1-ўринни, Россия 46-ўринни эгаллади. Хитой йил давомида энг катта сакрашни амалга оширди: мамлакат 22-ўриндан 17-ўринга кўтарилди. Бунда Ўзбекистон 2018 йилги Глобал инновацион индексга киритилмади. Охирги марта мамлакатимиз бу индексда 2015 йилда иштирок этган эди.

2015 йилги индексда Ўзбекистон 141 та мамлакат орасида 122-ўринни эгаллади. Бунда индекс яратиш учун кўриб чиқилган 80 та кўрсаткичдан 39 таси бўйича Ўзбекистонга оид маълумотлар мавжуд эмас эди. Глобал инновацион индексда фойдаланилган методологияга кўра 11 та кўрсаткич бўйича Ўзбекистон энг заиф хусусиятларга эга.

Ўзбекистонда инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш билан шуғулланувчи компаниялар анча ўсганлигига қарамай (2010-

2017 йиллар даврида ўсиш 7,5 баравар), 2017 йилда инновацион корхоналар улуши компаниялар умумий сонининг 0,72 фоизини ташкил этди (Европа Иттифоқида – қарийб 49%). Инновацион-фаол корхоналар, яъни технологик инновацияларни жорий этувчи корхоналар улуши ҳам етарлича паст даражададир – 2017 йилда 0,34% (ривожланган мамлакатларда – 40-65%).[11]

Хулоса ва таклифлар

Ўз навбатида, Ўзбекистон қуйидаги кўрсаткичлар бўйича юқори ўринларга эга: бизнес ташкил этишнинг оддийлиги (55-ўрин), фаолият кўрсата олмасликни ҳал этишнинг оддийлиги (банкротликни тан олиш) (72-ўрин), ўрта таълимда олимлар ва ўқитувчилар нисбати (47-ўрин), илм-фан ва техника соҳасидаги битирувчилар сони (47-ўрин), капиталнинг ялпи жамланиши (19-ўрин), микромолиявий ташкилотлар кредит портфели (39-ўрин), келиб чиқиши бўйича патент аризалар (48-ўрин), келиб чиқиши бўйича фойдали модел иловаси (24-ўрин), бир кишига ЯИМ ўсиш суръатлари (6-ўрин), яратилган миллий бадиий фильмлар (49-ўрин) [11].

Инновацион жараёнларни самарали йўлга қўйиш мақсадида "Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожлантириш стратегиясининг Концепцияси"да "Инсон иқтисодий ривожланишнинг асосий омили" эканлиги келтирилган. Ҳамда юқори малакали кадрларни тайёрлашга ва инновацияларни ривожлантиришни рағбатлантиришга имкон берадиган узлуксиз таълим концепцияси жорий қилинганлиги келтириб ўтилган.

Унга кўра қуйидагиларни амалга ошириш талаб этилади. Яъни [10]:

- Аҳолининг барча қатламлари учун қулай ва сифатли таълимни йўлга қўйиш;
- таълим вазирликларининг ривожлантириш бўйича ягона стратегиясини яратиш;
- таълим сифатини баҳолашнинг давлат тизими ишлаб чиқиш;
- ривожланган инфратузилма, мактаблар (синфда 27 кишигача), университетлар (ҳар бир университет учун 170 минг киши) ва болалар боғчалари сонининг кўпайиши;
- оммавий таълимдан инклюзив таълимга ўтиш;
- "Ваучер" таълим тизимини жорий қилиш;
- ўқитувчилар учун юқори иш ҳақи (бозор ўртача даражасидан юқори), ўқитувчиларга кенг кўламдаги имтиёзлар тақдим қилиш;
- онлайн таълимни фаол равишда жорий этиш;
- ривожланган хусусий таълим бозорини ташкил қилиш;
- меҳнат бозори ҳажми ва тузилмаси бўйича ишончли ва тўлиқ маълумотларнинг шакллантириш;
- илмий ва педагогик кадрлар самарадорлигини ошириш, шу жумладан илмий хавола қилинган натижаларни илмий журналларда нашр этиш. (peer-reviewed journals). Хирша Индекс нашрларининг иқтибосларини кўпайтириш;
- халқаро миқёсда тан олинган илмий мактабларни яратиш (таниқли олимлар учун) кабилар киради.

Юқоридаги йўналишларни амалиётга жорий қилиш ҳисобига инсон капиталига қаратилган инновацион жараёнларни ташкил этишнинг самарадорлигини ошириш натижасида 2030 йилга келиб қуйидаги натижаларга эришиш мумкин:

- мутахассисларнинг малакаси бозор талабларига жавоб бера бошлайди;
- 2030 йилга келиб аҳоли жон бошига ЯИМ 4 538 АҚШ долларини ташкил этиши кутилмоқда;
- муҳандислар, иқтисодчилар ва менежерлар бозорда устунлик қила бошлайди (ходимларнинг 70% дан ортиғи);
- ишсизлик даражаси 6,2% га камайтиради;
- узлуксиз таълим тизими йўлга қўйилади [10,11].

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев нутқидан 2.12.2017 йил. <http://uza.uz/uz/politics/shavkat-mirziyoyev-xalqimiz-dunyoqarashida-innovatsiya-muhit-02-12-2017>
2. Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Д., Вонг В. Основы маркетинга: пер. с англ. - 2-е Европ. Изд. - М.; СПб.; К.: Издательский дом «Вильямс», 1999. - 944 с.
3. Друкер Питер Ф. Бизнес и инновации: Пер. с англ. - М.: ООО «И.Д. «Вильямс», 2009. - 432 с.
4. Инновационный менеджмент: учеб. [Текст] / под ред. С.Д. Ильенковой. - М.: ЮНИТИ, Банки и биржи, 2001. - 321 с.
5. Gimush R. I., Matmurodov F. M. Innovatsion menejment: Iqtisodiyot oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'l. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. – B. 10.
6. Гаибназарова З.Т. Модернизация: управление инновациями и управленческие инновации. XIX Международная конференция “История управленческой мысли и бизнеса. Управленческий труд и роли менеджеров: прошлое, настоящее, будущее”, МГУ имени М.В.Ломоносова, Россия, Москва. 21-22 сентября 2018. С. 79-88
7. Анчишкин А.И. Наука—Техника—Экономика. — М.: Экономика, 1986, с. 28
8. Барютин Л.С. Управление техническими нововведениями в промышленности. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. - 12 с.
9. Райзберг Б.А. Государственное управление инновационными процессами. Экономист. -М, 2008. 35 стр.
10. Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожлантириш стратегиясининг Концепцияси.
11. Ўзбекистон Республикасини 2030 йилга қадар ижтимоий-иқтисодий комплекс ривожлантириш концепцияси.